

TIL VA JAMIYAT MUNOSABATLARI: XITOIY TILI MISOLIDA SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL

Muallif: Toxirov Murod
TDSHU, Xitoyshunoslik Oliy
maktabi 3-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Phd Artikova.Z

Anotatsiya: Ushbu maqolada til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati, uning jamiyat tabaqalari, kasb-hunar guruhleri va hududiy birliklarda namoyon bo'lishi xitoy tili misolida ko'rib chiqiladi. Maqolada xitoy tilidagi dialektlar, til siyosati, ijtimoiy mavqe va muloqot vaziyatiga ko'ra til shakllarining tanlanishi, shuningdek putonghua (普通话) standart tilining birlashtiruvchi roli yoritiladi. Tilning ijtimoiy tabaqalanish, hurmat shakllari va madaniy qadriyatlar bilan aloqasi konkret misollar asosida sharhlanadi.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, til va jamiyat, xitoy tili, dialekt, putonghua, til siyosati, ijtimoiy tabaqalanish, til varianti, hurmat shakllari, til va madaniyat, ijtimoiy hodisa, muloqot vaziyati.

Аннотация: В данной статье с социолингвистической точки зрения анализируется неразрывная связь между языком и обществом. На примере китайского языка рассматривается сущность языка как социального явления, его проявление в различных социальных слоях, профессиональных группах и территориальных единицах. Раскрываются диалекты китайского языка, языковая политика и объединяющая роль стандартного языка путунхуа (普通话).

Ключевые слова: социолингвистика, язык и общество, китайский язык, диалект, путунхуа, языковая политика, социальная стратификация, язык и культура, социальное явление.

Abstract: This article analyzes the inseparable relationship between language and society from a sociolinguistic perspective. Using the Chinese language as an example, it examines the essence of language as a social phenomenon and its manifestation across social classes, professional groups, and territorial units. The article discusses Chinese dialects, language policy, the selection of language forms according to social status and communicative situation, as well as the unifying role of the standard language Putonghua (普通话). The connection of language with social stratification, forms of respect, and cultural values is illustrated through concrete examples.

Keywords: sociolinguistics, language and society, Chinese language, dialect, Putonghua, language policy, social stratification, language variety, forms of respect, language and culture, social phenomenon, communicative situation.

Kirish. Til – ijtimoiy hodisa bo‘lib, u jamiyatdan tashqarida mavjud bo‘la olmaydi. Har bir til ijtimoiy hodisadir, shuningdek, til jamiyatga xizmat qiladi. Bu ikkalasining o‘rtasidagi aloqani o‘rganish murakkab ish bo‘lib, tilning ham, jamiyatning ham asoslarini tushunishga yordam beradi¹. Til va jamiyat, til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘lanish eng murakkab va doimo dolzarb hisoblanadi. Tilshunoslikning sotsiologiya bilan integratsiyasidan sotsiolingvistika fani shakllandi. Sotsiolingvistika tilning jamiyatdagi o‘rni va xizmati, jamiyatning turli tabaqalari va kasb egalari tomonidan qo‘llanishidagi xususiyatlarni ilmiy jihatdan tadqiq qiladi². Ushbu maqolada til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar dunyodagi eng ko‘p so‘zlovchiga ega bo‘lgan til – xitoy tili misolida tahlil qilinadi.

Sotsiolingvistikani ijtimoiy vaziyatdagi “real hayot” tili qiziqtiradi. Formal tilshunoslik soddalashtirilgan, qanday o‘zgarishi oldindan ma’lum bo‘lgan til bilan ish ko‘rsa, sotsiolingvistika tilning ijtimoiy fenomen sifatidagi murakkabligini tushunishga harakat qiladi. Ferdinand de Sossyur tilshunoslikni alohida fan sifatida ajratgan va tilni ijtimoiy fakt deb atagan edi. Demak, xitoy tilini sotsiolingvistik jihatdan o‘rganish uning grammatik tuzilishini emas, balki uning jamiyatda yashash tarzini, ijtimoiy guruhlar bilan munosabatini ochib berishni maqsad qiladi.

Natija va muhokamalar. Sotsiolingvistikada tillarning jamiyatda qo‘llanishiga ko‘ra rasmiy, davlat, elat, qabila tillari farqlanadi. Odatda umummilliy tillar davlat va rasmiy tillar sifatida qabul qilinadi. Xitoy tili shu jihatdan o‘ziga xos murakkab manzarani namoyish etadi. “Xitoy tili” (汉语, hànyǔ) atamasi aslida bir-biridan sezilarli farq qiladigan ko‘plab mahalliy variantlarni – dialektlarni qamrab oladi. Putonghua (普通话), ya’ni “umumiy til” Xitoy Xalq Respublikasining rasmiy standart tili sifatida qabul qilingan bo‘lib, u sotsiolingvistik nuqtai nazardan butun mamlakat aholisini birlashtiruvchi vosita rolini bajaradi.

Xitoy tilining dialektal tabaqalanishi til va hududiy jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikning yorqin misolidir. Mandarin (官话), Yue (粤语, kanton dialekti), Wu (吴语, Shanxay atrofida), Min (闽语, Fujian) va boshqa yirik dialekt guruhlar mavjud. Bu dialektlar shu darajada farq qiladiki, turli hududlar vakillari og‘zaki muloqotda bir-birini tushunmasligi mumkin. Biroq ularning barchasi yagona ieroglifik yozuv tizimi orqali birlashadi. Bu hodisa tilshunoslikda alohida ahamiyatga ega: yozuv jamiyatni

¹Nurmonov A. Tanlangan asarlar. I jild. – T.: Akademnashr, 2012. – B. 15.

²Nurmonov A. Tanlangan asarlar. I jild. – T.: Akademnashr, 2012. – B. 16.

hududiy parchalanishdan saqlovchi, milliy birlikni ta'minlovchi ijtimoiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Tilning ijtimoiy tabaqalanishi xitoy jamiyatida nutq vaziyatiga ko'ra til shaklini tanlashda ham yaqqol ko'rinadi. Bir kishi rasmiy yig'ilishda putonghua tilida so'zlashi, oilada esa o'z ona dialektidan foydalanishi tabiiy holdir. Bu – sotsiolingvistikadagi “kod almashtirish” (code-switching) hodisasi bo'lib, so'zlovchining ijtimoiy mavqei, suhbatdosh bilan munosabati va muloqot muhitiga bog'liq ravishda yuz beradi. Til varianti – inson qaysi ijtimoiy guruhga mansubligini ko'rsatuvchi belgidir

Xitoy tilida hurmat va ijtimoiy ierarxiyani ifodalovchi til vositalari ham boy. Masalan, “siz” ma'nosidagi 您 (nín) olmoshi hurmatni, 你 (nǐ) esa oddiy murojaatni bildiradi. Shuningdek, o'zini kamtarona ifodalash va suhbatdoshni ulug'lash uchun maxsus so'zlar tizimi mavjud. Bu lisoniy hodisalar Xitoy jamiyatidagi an'anaviy konfutsiychilik qadriyatlari – katta-kichikni hurmat qilish, ijtimoiy tartibga rioya etish bilan chambarchas bog'liq. Demak, til shakllari jamiyatdagi axloqiy va madaniy me'yorlarni bevosita aks ettiradi³.

Til siyosati – til va jamiyat munosabatlarining davlat darajasidagi ko'rinishidir. Xitoyda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab putonghuani targ'ib qilish, ieroglif yozuvini soddalashtirish (简体字) va pinyin (拼音) lotin transkripsiyasini joriy etish kabi keng ko'lamli til islohotlari amalga oshirildi. Bu islohotlar savodxonlikni oshirish, milliy birlikni mustahkamlash va ta'lim tizimini standartlashtirish maqsadida olib borildi. Mazkur jarayon sotsiolingvistikaning “til rejalashtirish” (language planning) yo'nalishiga yorqin misol bo'ladi: jamiyat ongli ravishda til taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi va, o'z navbatida, til o'zgarishi jamiyat hayotiga ta'sir qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, til hodisalarini faqat lisoniy jihatdan emas, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda o'rganish zarur. Til – jamiyat a'zolari o'rtasidagi aloqa quroli bo'libgina qolmay, milliy madaniyat, tarix va dunyoqarashning saqlovchisi hamdir⁴. Xitoy tili misolida bu yaqqol ko'rinadi: ming yillik tarixga ega ieroglif yozuvi nafaqat aloqa vositasi, balki xitoy sivilizatsiyasining madaniy uzviyligini ta'minlovchi ramz hisoblanadi.

Xulosa. Til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama va uzviy xarakterga ega: jamiyatsiz til mavjud bo'lmaganidek, til ham jamiyatni shakllantiruvchi va birlashtiruvchi muhim omildir. Xitoy tili misolida olib borilgan sotsiolingvistik tahlil shuni ko'rsatadiki, til ijtimoiy hodisa sifatida jamiyatning hududiy, ijtimoiy va madaniy tabaqalanishini to'liq aks ettiradi.

Xitoy tilidagi dialektal xilma-xillik, putonghuaning birlashtiruvchi roli, nutq vaziyatiga ko'ra kod almashtirish, hurmat shakllari va davlat til siyosati – bularning

³Mahmudov N. Til. – T.: Yozuvchi, 1998. – B. 41.

⁴Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1985. – B. 78.

barchasi til va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqaning turli qirralarini namoyon etadi. Yagona yozuv tizimining hududiy parchalanishni yengib, milliy birlikni saqlab qolishi esa tilning ijtimoiy birlashtiruvchi kuchini ko'rsatadi.

Demak, sotsiolingvistik yondashuv tilni jonli, ijtimoiy muhitda yashovchi hodisa sifatida o'rganishga imkon beradi. Xitoy tili bu jihatdan til, jamiyat va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganish uchun boy va o'ziga xos manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. I jild. – T.: Akademnashr, 2012. – 215 b.
2. Mahmudov N. Til. – T.: Yozuvchi, 1998. – 144 b.
3. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1985. – 136 b.
4. 叶蓝. 社会语言学概论. – 上海: 上海外语教育出版社, 2012. (Ye Lan. Sotsiolingvistikaga kirish. – Shanxay, 2012.)